

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Журавель А. В.

У статті розкрито особливості правового регулювання ЗЕД в Україні, визначені основні засади та завдання правового регулювання ЗЕД. Наголошено, що в сучасних умовах інтеграції України у світову і європейську економічну систему, удосконалення, узгодження нормативно-правового забезпечення ЗЕД та її регулювання державою набуває особливого значення.

Ключові слова: *правове регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні відносини, поняття, засади та завдання зовнішньоекономічної діяльності, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.*

В статье раскрыты особенности правового регулирования ВЭД в Украине, определены основные принципы и задачи правового регулирования ВЭД. Отмечено, что в современных условиях интеграции Украины в мировую и европейскую экономическую систему, совершенствования, согласования нормативно-правового обеспечения ВЭД и ее регулирования государством приобретает особое значение.

Ключевые слова: *правовое регулирование, внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономические отношения, понятия, принципы и задачи внешнеэкономической деятельности, субъекты внешнеэкономической деятельности.*

The article deals with the peculiarities of legal regulation of foreign economic activity in Ukraine, the basic principles and objectives of legal regulation of foreign trade. It was emphasized that in today's Ukraine's integration into the global and European economic system, improvement, coordination of regulatory support FEA and its regulation by the state is of particular importance.

Keywords: *regulation, foreign trade, foreign relations, concepts, principles and objectives of foreign economic activity, economic operators.*

В умовах масштабного розвитку світової економіки та розширення інтеграції України у світовий економічний простір особливої актуальності набуває питання щодо забезпечення сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Пріоритетною першоосновою для створення таких

умов є наявність сприятливого законодавчого поля, яке регулює цю сферу правовідносин і характеризується ознаками стабільності, взаємоузгодження його правових норм, а це, безумовно, позитивно впливає на стан організації та здійснення ЗЕД, а значить — і на авторитет нашої держави в зовнішньоекономічних відносинах з іншими. У свою чергу, недосконалість правової бази негативно впливає на розвиток зовнішньоекономічних відносин нашої держави, призводить до створення додаткових можливостей безконтрольного вивезення з неї вкрай дефіцитних ресурсів і продажу їх на світовому ринку за демпінговими цінами.

Регулювання ЗЕД здійснюється для забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України, стимулювання прогресивних структурних змін в економіці та створення найсприятливіших умов для залучення економіки нашої держави до системи світового поділу праці та наближення її до ринкових структур розвинених країн світу.

Окрім того, роль правового регулювання ЗЕД, насамперед, полягає в підтримці державою національних галузей виробництва, оскільки при наявності жорсткої конкуренції з боку імпортних товарів підйом і функціонування національного виробництва стає неможливим. Кожна країна здійснює регулювання ЗЕД, яке залежить від зовнішньоекономічної політики держави, котра регулює економічні відносини з іншими державами, а також відіграє помітну роль у питанні залучення іноземних інвестицій у національну економіку, насамперед, у виробництво.

При розгляді питання про важливість правового регулювання зазначеної сфери слід мати на увазі й те, що ще більший ефект від зовнішньоекономічної діяльності буде тоді, коли національне законодавство України буде належним чином гармонізоване з міжнародно-правовою системою, а в ряді випадків — і з правовими системами тих держав, з якими ми перебуваємо в найтісніших відносинах. Саме у зв'язку з цим дуже гостро для нашої держави при вступі до Європейського Союзу постало питання гармонізації національного законодавства з тими міжнародно-правовими актами, на основі яких ця міжнародна структура діє.

Отже, сьогодні особливої значущості набуває питання правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Метою статті, з огляду на викладене, виступає розгляд законодавчих положень і доктринальних джерел з метою обґрунтування засад правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, визначення окремих завдань і особливостей реалізації державою правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні та формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення, модернізації норм чинного законодавства в частині здійснення більш якісного правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Правовим питанням регулювання ЗЕД в Україні присвячено досить багато досліджень. Так, основні інструменти державного регулювання ЗЕД детально проаналізовані О. Вишняковим [1], правові основи здійснення господарських операцій з іноземними контрагентами визначені С. Коломацькою, Н. Георгіаді, А. Мазаракі [2-4]. Особливий інтерес представляють практичні посібники з організації та здійснення ЗЕД, в яких систематизовані предметні аспекти її регулювання [5]. Натомість питання особливостей правового регулювання ЗЕД не знайшло належного відображення в науковій літературі й залишається до кінця нез'ясованим, хоча окремі згадування можна знайти в працях Н. Тюріна та деяких інших авторів [5].

Регулювання ЗЕД в Україні здійснюється згідно з принципами, визначеними в ст. 2 Закону України від 16 квітня 1991 р. “Про зовнішньоекономічну діяльність”, з метою виконання наступних завдань:

забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України;

стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, зокрема зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів внутрішньоекономічної діяльності України;

створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинених зарубіжних країн [7].

Правове регулювання ЗЕД в Україні здійснюється шляхом прийняття законів і законодавчих актів Верховною Радою України, нормативних актів Уряду, указів Президента України тощо. Закони, законодавчі й нормативні акти визначають суб'єкти, об'єкти, принципи й функції регулювання того чи іншого виду діяльності, відповідальність юридичних і фізичних осіб [5, 56].

Слід зазначити, що закони України спрямовані на здійснення довгострокового регулювання ЗЕД, а накази й нормативні акти, як правило, є документами короткострокової дії.

За роки незалежності в Україні було закладено основоположні нормативно-правові засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності й створено систему її регулювання, спрямовану на забезпечення належного правового регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Можна стверджувати, що свій перший крок у розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні наша країна зробила з прийняттям Закону України “Про економічну самостійність України” від 13 серпня 1990 р. яким вперше було проголошено, що Україна самостійно здійснює керівництво зовнішньоекономічною діяльністю, бере безпосередню участь у міжнародному поділі праці та розвиває економічне співробітництво з іншими державами на основі принципів зацікавленості, рівноправності й взаємної вигоди. Підприємства та організації мають право

вступати в прямі господарські зв'язки та співробітничати з підприємствами та організаціями інших держав, створювати з ними спільні підприємства, асоціації, концерни, консорціуми, союзи, інші об'єднання (ст. 12 Закону) [6].

Головним нормативно-правовим актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність й сьогодні, є Закон України від 16 квітня 1991 р. “Про зовнішньоекономічну діяльність”, в якому визначаються принципи зовнішньоекономічної діяльності, окреслюється коло її суб'єктів, визначаються види зовнішньоекономічної діяльності, закріплюються основи її регулювання, а також передбачається встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності й містяться норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності та захисту їх прав та інтересів [7]. Приймаючи цей Закон, законодавець однією з основних його цілей визначив запровадження правового регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, при цьому включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки, економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій, надання різноманітних послуг також.

Але все ж основою зовнішньоекономічного законодавства насамперед є положення Конституції нашої держави про те, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки через підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами й нормами міжнародного права (ст. 18) [8]. Надаючи великого значення зовнішньоекономічній діяльності, Основний Закон України встановлює, що її засади визначаються виключно законами України.

Слід відмітити, що означений Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 р. у розділі IV розвиває ці конституційні положення. Зокрема, в його статті 26 зазначено, що економічні відносини України з іншими державами регулюються відповідними міжнародними договорами й нормами міжнародного права. Україна укладає, виконує й денонсує міжнародні договори з питань зовнішньоекономічної діяльності, а також договори, які стосуються таких питань, відповідно до Конституції України та законів України [7]. Крім того, у цій статті йдеться про те, що правовий статус суб'єктів господарської діяльності інших держав на території України визначається чинними законами України та зазначеними договорами (ст. 27) [7].

Істотну роль у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності відіграє й Господарський кодекс України (далі - ГК України), уведений у дію з 1 січня 2004 р. [9]. Останній містить загальні положення правового регулювання зовнішньоекономічних відносин, які закріплені у відповідному розділі VII Господарського кодексу України.

Також у цьому питанні слід брати до уваги факт прийняття Закону України “Про міжнародне приватне право” від 23.06.2005 р. [10], в якому були зосереджені основні приватноправові засади регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Як відомо, Україна 16 травня 2008 р. стала повноправним членом Світової організації торгівлі (далі - СОТ). 10 квітня 2008 р. Верховна Рада прийняла Закон України “Про ратифікацію Протоколу про вступ України до СОТ” (далі - Протокол), а також низку законів, які повинні були

бути прийняті в пакеті з ратифікацією Протоколу [11]. Відсутність практики їх застосування та подальшого впливу на правове регулювання зовнішньоекономічних відносин також обумовлює необхідність брати до уваги ці обставини при удосконаленні законодавчої бази в зовнішньоекономічній сфері.

Відповідно до статті 16 Марракеської угоди про заснування СОТ кожна країна повинна забезпечити відповідність своїх законів, правил та адміністративних процедур її зобов'язанням, передбаченим угодами СОТ [12].

Окрім того, незважаючи на введення в дію з 1 січня 2004 р. Господарського кодексу України, а також плідну законотворчу діяльність у сфері ЗЕД за роки незалежності нашої держави й впродовж наступного десятиліття, законодавство про зовнішньоекономічну діяльність не зазнало його системоутворюючого впливу, залишаючись надмірно об'ємним і неузгодженим. Тільки за час після введення в дію Господарського кодексу України з питань правового регулювання зовнішньоекономічних відносин було прийнято більше 400 актів на рівні законів, постанов Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, указів Президента України, розпоряджень Кабінету Міністрів України, спрямованих на врегулювання всіх напрямків зовнішньоекономічної діяльності, зокрема торгівлі, науково-технічного співробітництва, сфери послуг, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій.

Зазначене дає можливість стверджувати, що актуальною є проблема як внутрішньої, так і зовнішньої гармонізації законодавства, що регулює відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Також необхідно звернути увагу на наявність певних протиріч і недоліків у внутрішньому законодавчому забезпеченні здійснення зовнішньоекономічної діяльності та її регулювання. Зокрема, можна виділити: недостатню системність нормативно-правових актів; наявність великого масиву нормативно-правових актів, що регулюють подібну сферу правовідносин; надмірну деталізацію змісту зовнішньоекономічного законодавства, неузгодженість правових норм основних нормативно-правових актів у сфері зовнішньоекономічної діяльності; численні прогалини та колізії правових норм.

Вважаємо за необхідне розглянути більш детально деякі із зазначених недоліків.

Отже, однією з головних проблем правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності є, насамперед, неузгодженість правових норм основних нормативно-правових актів у сфері зовнішньоекономічної діяльності - Господарського кодексу України та Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [7; 9].

Так, наприклад, Господарський кодекс України та Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" містять неузгоджені визначення понять "зовнішньоекономічна діяльність" і "господарська діяльність".

Законне визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності міститься в ст. 1 Закону "Про зовнішньоекономічну діяльність" в якій зазначено, що зовнішньоекономічна діяльність - це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [7].

У свою чергу, відповідно до ст. 1 Закону від 16.04.1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність" господарська діяльність - це будь-яка діяльність, зокрема підприємництва, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у

формі товару [7]. Під товаром розуміється будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності й інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі) [7]. Отже, ЗЕД згідно з Законом від 16.04.1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність" не виходить за межі товарного обороту, носить відшкодувальний характер. Разом з тим, згідно з цим Законом ЗЕД не обмежується підприємницькою діяльністю, іншими словами, може носити неприбутковий характер і не відповідати іншим ознакам підприємництва, хоча на практиці такі операції (наприклад, безпроцентна позика) мають незначну питому вагу в порівнянні із зовнішньоекономічними операціями підприємницького, неприбуткового характеру.

В іншому аспекті визначається ЗЕД у частині 1 ст. 377 Господарського кодексу України: "Зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення вимагає перетину митного кордону України майном, вказаним у ч. 1 статті 139 Кодексу, і/або робочою силою". Частина перша ст. 139 Господарського кодексу визначає використовуваний у Кодексі термін "майно" як "сукупність речей і інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне вираження, або використовуються в діяльності суб'єктів господарювання й відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів". Під господарською діяльністю в Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, на виготовлення й реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3) [9].

Окрім того, ч. 1 ст. 377 Господарського Кодексу України вказує на таку істотну її ознаку, як перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою [9].

Але потрібно сказати про те, що далеко не всі види зовнішньоекономічної діяльності, які визначені законодавством, здійснюються з перетинанням митного кордону України. Зазначимо, що згідно з Законом України від 16.04.1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність" визначено момент здійснення експорту (імпорту) - момент перетину товаром митного кордону України або переходу права власності на зазначений товар, що експортується чи імпортується, від продавця до покупця. Експортно-імпорту операції з товарами та роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності (і навпаки) можуть здійснюватись без факту перетину кордону, про що навіть свідчить нормативне визначення цих видів діяльності в Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність". Прикладом також може бути експорт та імпорт капіталів, надання міжнародних послуг, міжнародні фінансові, кредитні й розрахункові операції тощо, а також окремі випадки експорту й імпорту товарів і робочої сили, що також здійснюється без перетину митного кордону [7].

Тому вважаємо, що визначення ЗЕД і господарської діяльності, надані в Господарському кодексі України та Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [7; 9] давно вже потребують узгодження по всіх основних їхніх ознаках.

Також однією з проблем законодавства в цій галузі правовідносин є надмірна деталізація змісту зовнішньоекономічного законодавства. Так, у Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність" і Господарському кодексах України визначено склад суб'єктів ЗЕД та умови

їх зовнішньоекономічної правоздатності [7; 9].

Згідно зі ст. 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання є господарські організації, зареєстровані в установленому порядку, громадяни України, іноземці й особи без громадянства, зареєстровані як підприємці, і структурні одиниці господарських організацій. Отже, особи й структурні одиниці, зареєстровані або створені не за законодавством України, не охоплюються вживаним в Господарському кодексі поняттям "суб'єкти господарювання" [9].

Закон про ЗЕД не дає визначення "суб'єктів господарської діяльності" України, але, з іншого боку, визначає суб'єктів ЗЕД в Україні (ст. 3 Закону про ЗЕД) [7]. Іноземні ж суб'єкти господарської діяльності визначаються як суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України. Постійне місцезнаходження — це місцезнаходження офіційно зареєстрованого головного органу управління (контори) суб'єкта господарської діяльності, а постійне місце мешкання — це місце мешкання на території будь-якої держави не менше одного року фізичної особи, яка не має постійного місця мешкання на території інших держав і яка має намір проживати на території цієї держави впродовж необмеженого терміну, не обмежуючи таке мешкання певною метою, і за умови, що таке мешкання не є виконання цією особою службових обов'язків або зобов'язань за договором (контракту) (ст. 1 Закону про ЗЕД) [7]. Отже, надмірна деталізація змісту зовнішньоекономічного законодавства в кількох нормативно-правових актах одночасно істотно перешкоджає в досягненні основних завдань правового регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Низкою законодавчих і підзаконних актів спеціального змісту врегульовано порядок здійснення окремих видів ЗЕД, особливості відповідальності за порушення цього порядку й процесуальні аспекти її реалізації. Нормативно-правова база, що регулює цей сектор правовідносин, перетворюється із зібрання загальних правил поведінки на казуїстичні правила, які розраховані лише на ті чи інші казуси, випадки. На сьогодні ми можемо спостерігати тенденції до прийняття законів, що регулюють окремі вузько направлені аспекти зовнішньоекономічної діяльності (наприклад, "Про вивізні (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину" [13], "Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур" [14], "Про вивізні (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів" [15] та багато інших). Але користі від такої кількості актів у сфері ЗЕД не багато.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Політика створення нормативно-правового поля ЗЕД має враховувати намагання нашої країни інтегруватися у світовий соціально-економічний простір і необхідність підвищення стабільності й сприятливості вітчизняного законодавства для розвитку відповідних зв'язків. Йдеться не про необхідність нехтування національними інтересами в цьому процесі, а про необхідність побудови стабільної, продуманої, узгодженої нормативно-правової бази регулювання ЗЕД. Це вимагає й узгодження вітчизняної законодавчої бази зовнішньоекономічної діяльності з відповідними нормами законодавства інших країн.

Як зазначалось, Господарський кодекс України (далі - ГК України) містить загальні положення правового регулювання зовнішньоекономічних відносин, які закріплені в розділі VIII ГК України. Проте безпосередньо різні

аспекти зовнішньоекономічних відносин регулюються численною кількістю суперечливих нормативно-правових актів, в яких до того ж існують і явні прогалини (наприклад, визначення ЗЕД і господарської діяльності, надані в Господарському кодексі України та Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [7; 9] давно вже потребують узгодження по всіх основних їхніх ознаках тощо). Вважаємо, що узгодження норм, які залишилися за межами Господарського кодексу, з нормами останнього має істотне значення для покращення правового регулювання сфери зовнішньоекономічної діяльності.

Відійти від надмірної деталізації змісту зовнішньоекономічного законодавства й досягнути одноманітності правових норм, які зараз розпорошені серед численної кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили й стабільності господарського законодавства, та більш оптимального співвідношення законів і підзаконних нормативних актів може допомогти інкорпорація основних норм, які регулюють цю діяльність, у Главу 37 ГК України з одночасним скасуванням Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність".

На сьогодні також слід відходити від тенденції до прийняття законів, що регулюють окремі вузько направлені аспекти зовнішньоекономічної діяльності, оскільки нормативно-правова база, що регулює цей сектор зовнішньоекономічних правовідносин, перетворюється із зібрання загальних правил поведінки на казуїстичні правила, які розраховані лише на ті чи інші казуси, випадки.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням питання правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, його особливостей та специфіки, а також проблеми, пов'язані з процесом формування належної законодавчої бази у сфері правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, виходять за межі цієї статті й становлять *перспективні напрямки подальших наукових розвідок*.

Література

1. Вишняков А.К. Регулирование внешнеэкономической деятельности в Украине. - Х. : Одиссей, 2005. - 256 с.
2. Коломацька С.П. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: правове регулювання та гарантії здійснення. - К.: Професіонал, 2004. - 288 с.
3. Георгіаді Н.Г., Князь С.В. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності. - Львів: Видавництво НУ "Львівська політехніка", 2004. - 196 с.
4. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / За ред. А.А. Мазаракі. - К.: КНТЕУ, 2003. - 272 с.
5. Тюріна Н.М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства [текст] навчальний посібник / Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка. - К.: "Центр учбової літератури", 2013. - 408 с.
6. Про економічну самостійність Української РСР [Текст]: Закон Української радянської соціалістичної республіки від 13 серпня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1990. - № 34. - С. 499.
7. Про зовнішньоекономічну діяльність [Текст]: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 29. - С. 377.
8. Конституція України [Текст]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 - ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30 - С. 141.
9. Господарський кодекс України [Текст]: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 - IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18. - С. 144.
10. Про міжнародне приватне право: Закон України

від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - С. 422.

11. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 р. № 250-VI // Офіційний вісник України. - 2008. - № 31. - С. 960.

12. Маракешское Соглашение о создании Всемирной торговой организации от 15.04.1994 года // Українська інвестиційна газета. - 2006. - № 29.

13. Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину [Текст]: Закон України від 07.05.1996 р. № 180/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 28. - С. 133.

14. Про ставки вивізного (експортного) мита на насін-

ня деяких видів олійних культур [Текст]: Закон України від 10.09.1999 р. № 1033-XIV // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 44. - С. 389.

15. Про вивізне (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів [Текст]: Закон України від 24.10.2002 р. № 216-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 1. - С. 1

*Журавель А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
юридичного факультету ОДУВС
Надійшла до редакції: 28.09.2014*